

ZNALAC PISANOGA JEZIKA

JOSIP VONČINA

18. IX. 1932. – 18. X. 2010.

In memoriam

Sve je počelo dosta davno prezentacijom i obradom četiriju glagoljskih listina iz Like u *Radovima Staroslavenskog instituta* u Zagrebu. Radi se o četirima izvorno glagoljicom pisanim (kasnije transliteriranim u latinicu) listinama pravno-imovinske naravi s posjedâ frankopanskih feudalaca iz 15. i 16. stoljeća. Danas se čini kao da je jedno i drugo već tada najavilo dvije duboke stvaralačke staze kojima se znanstveno kretao Josip Vončina: prva, hrvatski pisani jezik od svojih početaka i, druga, Frankopani. Moglo bi se reći da u povijesti hrvatskoga pisanoga jezika nije bilo iole značajnije pojave koje se Josip Vončina nije bar dotakao, niti je bilo išta važno u književnome životu Frankopanâ a da to nije rasvijetlio. O čemu je god pisao, a pisao je mnogo, nosilo je najčešće neposredno ili, tek u prvimah, sakriveno srodstvo s dvama nogostupima spomenutih jezikoslovnih staza. Možda se ta tvrdnja ponajbolje odražuje u zaključku njegove već naslovom zanimljive knjige *Jezična baština*: »Od Frankopanove isprave i Martinčeva zapisa do Brlićeve gramatike vremenski je luk dug trideset i četiri decenija. Uzduž njega štošta se u hrvatskoj književnosti mijenjalo. Oko krbavske bitke još su u njoj dominirali glagoljica i crkvenoslavenski jezik, a pred ilirizam nadvladali su latinica i književnojezični tipovi na bazi živih dijalekata. Povijest našega književnog jezika srednjega razdoblja, na primjerima pokazana, doista je šarolika i nepravocrtna. Dobro je možemo razumjeti samo dobijemo li uvid u njezine izvorne tekstove. Usporedo s

premještanjem kulturnih središta iz primorskih strana [...] prema unutrašnjosti zbivalo se dugotrajno traganje za književnim jezikom kojim bi se prevladala državnopravna razdrobljenost nametnuta izuzetno nepovoljnim povijesnim zbivanjima«. ¹ Spomenuta su traganja, kako sam reče, u vremenskome luku od renesanse do Preporoda, čini se, početak i završetak Vončina znanstvenoga opusa, inspiracija njegove znanstvene znatiželje.

Vjerujem da se o rezultatima i dosezima znanstvenoga rada Josipa Vončine ne će prestati govoriti jer je u mnogim svojim knjigama i raspravama rješavao probleme gdje ih drugi nisu čak ni primjećivali. Svrha je ovomu osvrtu da u Akademijinoj *Filologiji*, u časopisu u kojemu je, neprestance surađujući, razmrsio mnoge zamršenosti, podsjeti na rješenja što ih je podastirao hrvatskoj filologiji. Tematski slična ili različita spomenuta su rješenja našla svoje dostojno mjesto i u drugim knjigama odnosno časopisima, poput *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, *Umjetnost riječi*, *Croatica*, *Mogućnosti* i dr.

Priređujući za Akademijinu ediciju *Stari pisci hrvatski* djela Frana Krste Frankopana, Josip je Vončina napisao i ovu rečenicu: »Ni jednome članu obitelji Vuka Krste Frankopana ne znamo godine rođenja, a za njega i njegovo potomstvo poznate su godine smrti jer su izračunate prema pojedinim mjestima u raspravama (ponajprije frankopanskim)«. ² Za samoga pak Frana Krstu Frankopana ne znamo sasvim sigurno ni tko mu je bila mati. »Budući da mu majkom nije mogla biti Dora Paradeiser [...] izlazi da je F. K. Frankopan potekao iz drugoga braka Vuka Krste Frankopana: s Ursulom Inkofer. To pak znači da je Ani Katarini Frankopan-Zrinski bio pravi brat (a ne polubrat, kao što se ponegdje ističe)«. ³ zaključuje Vončina. Pri takvu stanju stvari – i s obzirom na razrokost u pogledima o biti hrvatskoga pisanoga jezika, i s obzirom na povijest Frankopana – moglo se ući u proučavanje hrvatske pisane riječi u njezinu višestoljetnu rasponu od popa Martinca do Ljudevita Gaja samo strpljivim utvrđivanjem pouz-

¹ Josip Vončina, *Jezična baština*, Književni krug Split 1988., str. 317.

² Josip Vončina, *Fran Krsto Frankopan. Djela. Stari pisci hrvatski*, knj. XLII, Zagreb 1995., str. 11.

³ Isto, str. 13.

danih činjenica o onodobnim pojavama i ljudima. A upravo je to učinio Josip Vončina.

Odavajući uvijek dužnu počast i priznanje svojim prethodnicima,⁴ jedino je čvrsta, dokazljiva činjenica bila uporišna točka na koju se naslanjao i od koje je polazio u izgradnji svojih pogleda na hrvatski pisani jezik. Na mnogim je mjestima i razdobljima predložena u mnogočemu nova, drugačija, vjerodostojnija slika, istinita slika, jer bivša istina nije manje istina zato što je bivša. Tragajući za istinitim podatkom, Josip je Vončina bio neumoriv i neumoljiv.

Vrlo je rano Josip Vončina uočio rascijep između jezičnih ocjena djela hrvatske primorske, zapadne strane i istočnoga, kopnenoga područja. Ne ulazeći sada u pojedinosti, mogli bismo taj prostor svrstati između Vončininih pogleda na jezik djela Petra Zoranića i Antuna Kanižlića,⁵ bez obzira na neistodobnost njihovih pojava u hrvatskoj književnosti u razmaku od približno jednoga stoljeća. Iako je i o jednom i o drugom piscu napisao magistralne radove objavljene u Akademijinim edicijama *Radu*⁶ odnosno u *Starim piscima hrvatskim*,⁷ jezična je situacija središnjega dijela Hrvatske bila ipak ono što je privlačilo njegovu posebnu pozornost, ono u što je najdublje želio zagaziti. Oboružan spoznajama o jeziku sa spomenutih obaju bokova, što se može razabrati – između ostaloga – i iz redoslijeda objava navedenih djela, stekao je toliko znanja i hrabrosti da prouči i opiše taj dotada zapostavljen iako zacijelo najvažniji dio hrvatskoga sedamnaestoga stoljeća, sam ga nazvavši *Ozaljski književno-jezični krug*.

Pripreme su za cjelovit opis spomenutoga *Kruga* trajale nekoliko godina: tamo još od početnih članaka u fakultetskim publikacijama (npr. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Umjetnost riječi*), odnosno u kajkavološkome časopisu *Kaj*, ali – što je zanimljivo – zajedno s pratećim

⁴ Usp. npr. Vončininu korektnost prema Tomi Maretiću koji je u raspravi *Jezik slavonskijeh pisaca* (Rad JAZU, knj. 180, Zagreb 1910.) pisao i o jeziku Antuna Kanižlića.

⁵ Jezik mu je Antuna Kanižlića bio čak tema doktorske dizertacije.

⁶ Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*. Rad JAZU, knj. 368, Zagreb 1975.

⁷ Petar Zoranić, *Planine*. Za tisak priredili Franjo Švelec i Josip Vončina. *Stari pisci hrvatski*, knj. XLI, Zagreb 1988.

temama, poput važnih napomena o Reljkovićevu *Satiru*, o stilskim elementima nekih pjesama Menčetićevih i Lucićevid, o zapažanjima u pojedinim pjesmotvorima Vetranovićevim i, dakako, o Zoranićevu proznom izrazu. U taj su se svijet stilističkih analiza počeli onda ubacivati, ne slučajno, Tituš Brezovački, leksikograf Ivan Belostenec i popis pjesničkoga invenatara Frankopanovih djela. Sve je to zapravo vodilo tihom, postupnom i cjelovitu zaokruženju tadašnje Vončinine spoznaje o književnome i jezikoslovnome djelovanju jedne do tada slabo poznate i neistražene ali za pravilno razumijevanje cjelokupnog tijeka hrvatske pisane riječi bitne sredine. Djelovanje je te sredine postalo i ostalo duhovnom kičmom posebnosti hrvatskoga pisanoga jezika jer je učvrstilo uvjerenje o mogućnosti dubljega jedinstva tronarječnoga jezika.

Područje ozaljskoga književno-jezičnoga kruga imalo je – prema Vončininu istraživanju – nekoliko prednosti. Prostorno bijaše zgodno smješteno na sjeveru hrvatskih zemalja, između krajnjega jugozapada i krajnjega sjeveroistoka: ticalo je i more, i karlovačko četveroriječje, i Savu, i Dravu, i Sloveniju, površinski ni preveliko ni premalo. Državno relativno stabilno (koliko je uz susjednu osmanlijsku vojsku moglo biti), feudalno kao grofovija uređeno, gospodarski ni prebogato ni previše siromašno. Ono što ga je činilo posebnim, a što druga dva spomenuta područja nisu imala, jest kajkavsko-čakavsko-štokavska tronarječnost.⁸ To je preplitanje pisanoga jezika veoma dobro funkcioniralo pri želji za literarnim oblikovanjem teksta ili u porukama intimne prirode, odnosno pri pisanju svetopisamskoga štiva ili pri sudskom parničanju. Drugim riječima: vjerojatno nije bilo iole važnijega napisanoga teksta iz toga područja koji je izmakao Vončininoj pozornosti. Sve je stavljao pod filološko povećalo (od pjesama do pisama) i svagdje je nalazio isti rezultat. Zato je u svojim djelima mogao, bolje od ikoga, utvrditi zametak i, zatim, razvitak nečega što drugi nisu poznavali.

Najveću je pak pozornost posvetio velikom rječniku Ivana Belostenca latinsko-hrvatskom (*Gazophylacium, seu latino-illyricorum onoratum aeternarium*) i hrvatsko-latinskom (*Gazophylacium illyrico-latinum*) izdanom

⁸ Jugozapadna je zona imala štokavsko-čakavsku dvojnost, a istočna samo štokavštinu, i to većinom ikavsku.

u Zagrebu tek 1740. godine. Budući da je golem Belostenčev rječnik ostao u rukopisu, u lepoglavskome samostanu, splele su se do njegova zagrebačkoga izdanja mnoge priče, koje je Vončina upornost i preciznost uspjela riješiti. Tek su nakon utvrđivanja svih relevantnih činjenica od Belostenčeve smrti u Sveticama do objave *Gazophylacija* u Zagrebu izbile Vončini- ne ocjene samoga rječnika. Sva su ranija istraživanja« – obrazlaže Vončina – premalo pažnje posvetila činjenici da je Belostenec svoj rječnik stvarao u pavlinskom samostanu Svetice kod Ozlja, uz obilatu pomoć ozaljskih feudalaca, a to znači u okviru ozaljskoga kruga. U skladu s time nastala je i trodijalekatna koncepcija Gazofilacija,⁹ kao najbolje rješenje pisanoga jezika na tom, središnjem, dijelu Hrvatske. Osim toga, ozaljska je koncepcija književnoga jezika »bila oživotvorenje ideja hrvatskih protestantskih pisaca i praktična primjena Glavinićeve spoznaje«¹⁰ prema kojima se u hrvatskim pokrajinama riječi mogu slobodnije, tj. i izvan govorne osnovice unositi u tekstove. Zato Belostenčev rječnik »zbog svoje trodijalekatske osnove može mnogo pomoći u sporazumijevanju među regijama koje su dotada slabo komunicirale, a sporazumijevanje je i u to vrijeme bilo otežano dijalekatskim razlikama«,¹¹ zaključuje Josip Vončina. Time su postajala gotovo beznačajna pa i bespredmetna mnoga dotadanja dugogodišnja raspravljanja, na primjer, odražava li se u kojim djelima starijih hrvatskih pisaca »čist« narodni govor ili više-manje »iskvaren« govoreni jezik, odnosno je li npr. Marin Držić pisao književnim jezikom samo »pjesni ljuvene«, a svoja dramska djela, dakle ponajbolja svoja ostvarenja, samo jezikom dubrovačke svakodnevice, itd. Težilo se dakle jednadžbi po kojoj je pisani jezik jednak govorenomu.¹² Tu je generacija hrvatskih filologa druge

⁹ Josip Vončina, *Jezik ozaljskoga kruga*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knj. 2, Zagreb 1974, str. 64.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Usp. npr. Maretićevu ocjenu da jezik slavonskih pisaca »nije sasvim narodan, ali je uopće dosta narodan« u djelu *Jezik slavonskih pisaca*, Rad JAZU, knj. 180, Zagreb 1910., str. 146. Jednadžba po kojoj bi pisani jezik bio jednak govorenomu zapravo je besmislica (pišemo npr. *gradski*, izgovaramo *gracki*; pišemo *lišće* izgovaramo *lišće*, pišemo *past će* ili *pas će*, oboje izgovaramo *pašće* i slično). U znanstvenim djelima fonetskim moguće je pisati kako se izgovara, ali za to postoji poseban sustav slovâ.

polovice dvadesetoga stoljeća kojoj je, dakako, pripadao i Josip Vončina odigrala svoju povijesnu – nimalo laku – ulogu.

A trebalo je svaku tvrdnju spomenutoga naraštaja dokumentirati, pokazati i dokazati istinitom. Ušlo se nakon relativno dobre Matičine edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* u organizaciju nove književničke i književne edicije pisane hrvatske riječi pod naslovom *Stoljeća hrvatske književnosti*. Odajući zasluženu počast svakomu pregaocu Matičinih *Stoljeća*, zacijelo ne ću pogriješiti ako kažem da je stožerni čovjek najtežeg, tj. tekstološkog dijela obrade bio akademik Josip Vončina. Kao stvoren upravo za to. Stvoren, jer je – gotovo svakodnevno radeći – stvarao tekstološka načela i, kao pravi profesor, danomice učio mlade kako pokazati, sada i ovdje, pravu nepatvorenu istinu teksta prvoga izdanja nekoga književnoga djela. Uostalom, predigra se takvu poslu u nešto manjem obliku već dogodila prije desetak godina u spomenutoj Vončininoj knjizi *Jezična baština* čiji podnaslov glasi: »Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća«. Sada, u raznovrsno novim okolnostima, ali da ipak ostane tako *per omnia saecula saeculorum*, Josip je Vončina napisao knjigu pod naslovom *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnoga izraza*, knjigu koja je tiskana kao poseban prilog *Stoljeća* doživjevši dva izdanja.¹³

Pred Josipa Vončinu postavljen je golem zadatak: pronaći tekstološka rješenja za tropismen i tronarječni pisani jezik hrvatski u rasponu od njegova prvoga pisanoga spomenika do današnjih dana. Istina je da se takvim problemima profesor Vončina znanstveno bavio kao jezikoslovni povjesničar, ali je istina i to da je pronalazio ponajbolja tekstološka rješenja u starohrvatskim tekstovima koje je sam odabirao (npr. Marko Marulić, Petar Zoranić, Antun Kanižlić, Fran Krsto Frankopan i dr.). To dragocjeno iskustvo sada je u *Načelima* trebalo sustavno obraditi kao niz tekstoloških načela koja vrijede za sve tekstove što su bili određeni da dobiju svoje mjesto u *Stoljećima*. Prezentirati autentične tekstove nekoga stvaraoca, tekstove oslobođene »svih naknadnih naslaga, netočnosti i tekstualno-jezi-

¹³ Josip Vončina, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga književnog izraza*, Poseban prilog *Stoljećima hrvatske književnosti*, 1. izdanje Zagreb 1999., 2. izdanje, Zagreb 2006.

koslovnih krivotvorina«, što je bilo temeljno načelo pokretača *Stoljeća*, prva je i prava zadaća tekstologa, jedina i najteža. Koliko mi je poznato, kroz Vončininu tekstološku radionicu prošlo je na desetine knjiga *Stoljeća*. A svaki je, baš svaki tekst došao najprije pod strogo i neumoljivo povećalo autora *Načela*. Ne znam je li ikojemu takvu djelu, pošto je objavljeno, nađen ikoji tekstološki prigovor. Za to da možemo biti sasvim sigurni da čitamo baš onaj tekst što ga je neki autor napisao, zasluga je Josipa Vončine.

I u takvu stvaralačkom zamahu, kad smo s razumljivom znatiželjom očekivali neku novu njegovu filološku poslasticu ili sljedeću knjigu *Stoljeća*, u oba slučaja knjigu tekstološki besprijekornu, bolest je učinila svoje – autor se Matičinih *Tekstoloških načela* morao povući. Djela su mu ostala. Djela koja svjedoče o najvišoj razini ne samo izborom djelâ što ih je kao hrvatski filolog znanstveno obrađivao, nego jednako tako po nenadmašivoj obradi književničkih poruka na osnovi autentičnih im tekstova.

Vratila se nada u Vončinin povratak hrvatskoj filologiji kad je pristao – zajedno sa suradnicima – dovršiti *Benešićev rječnik*, kako prvih dvanaest obrađenih svezaka (od A do S) spomenutoga *Rječnika* ne bi ostalo torzom. Kad je pod njegovim vodstvom vrlo dobro sređena preuzeta nesređena građa, kad se konačno počelo kretati prema definitivnoj obradi i završetku od nekoliko završnih svezaka, Josip je Vončina, voditelj Akademijina projekta *Benešićev rječnik*, usnuo. Najmanje što sada možemo učiniti, kako bismo sačuvali uspomenu na nj, jest da dovršimo *Benešićev rječnik*, i to tako da, prvo, *Benešićev rječnik* ne ostane torzom i, drugo, da ostane Benešićev. Ispunili bismo time bar posljednju njegovu filološku želju.

